
Марія
Култаєва

**СКЛАДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ
ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ:
лінгвістичний примус, нав'язливий
синдром уточнення, п'янка свобода
суб'єктивної герменевтики
та її культурно-історичні обмеження**

Ці нотатки присвячено лише кільком термінам, які стали своєрідним герменевтичним експортом з німецької філософської традиції. Це *Lebenswelt* та *Mitwelt*, переклади яких українською спонукають до роздумів у площині наведених вище метафор. Розгляньмо їхній евристичний потенціал дещо детальніше.

Лінгвістичний примус змушує нас у перекладах дотримуватися жорстких правил граматики та не менш вибагливих засад лексикології, які проголошують найвищим пріоритетом свої формальні настанови, а загальне мовознавство створює консенсусну основу для інтеркультурної комунікації їхніх національних варіантів. Вільний дух креативного перекладача може сперечатися з ними й чинити спротив, але командують парадом саме вони. До речі, граматика тієї мови, якою ми здійснюємо переклад, зовсім не пасивна, але й вона має нормативно встановлені та взаємоузгоджені правила мовної гостинності.

Німецькі складні слова відчувають себе досить комфортно в оболонці української мови, де так само, як і в країні, що здійснює такий герменевтичний експорт, існують і складно зіставні слова і зрощення (див.: [Engel, 1988: S. 511, 689]). Німецька

лексикологія м'яко підказує, як треба перекладати той чи той складно зіставлений термін. Це суто формальні поради, своєрідні правила гарного тону для перекладача наукової філософської літератури, де існують певні умовності, яких треба дотримуватися. Не буду заперечувати, що вони дещо придушують натуру пристрасного перекладача, є чимось на зразок краватки дипломата, скидати яку не бажано у європейському культурному просторі.

У площині зазначених формальних настанов спробуємо протестувати переклад слова *Lebenswelt* як «життєсвіт» на його позаконтекстуальну валідність. Для цього є всі підстави, бо в німецькому культурному просторі ареал його вжитку не обмежується парком, закладеним Гусерлем і розширеним його феноменологічною традицією. Отже, *Lebenswelt* належить до так званих *Rektionskomposita* (тобто складно зіставлених слів, що керуються родовим відмінком. Вони вказують на «семантичні відносини керування», задані основним словом, що стоїть на другому місці й вимагає певного відмінка. Як зауважують К. Ремер і Б. Матцке, «аргументативна структура тут задається властивостями керування», здебільшого Genitiv (родовим відмінком), на що вказує сполучна приголосна s [Römer, 2004: S. 76–77]. Перекладають такі слова через відтворення семантики керувального відношення, себто через родовий відмінок. Оця сполучна приголосна s утримує два слова у семантиці підпорядкування з метою мовної економії й запалює червоне світло проявам герменевтичної фантазії перекладача. Формально *Lebenswelt* — це те саме, що й *Welt des Lebens*. У перекладі мовами з розвинутою системою відмінків — а це слов'янські та угро-фінські мови — такі слова розпадаються на два, а їхні семантичні реляції встановлюються через родовий відмінок, як уже зазначалося.

У складно зіставленому слові *Lebenswelt* головним є слово *die Welt* (світ), а слово *das Leben*, що стоїть попереду, втрачаючи свій артикль *das*, стає скеровуваним другим, воно уточнює, про який саме світ тут ідеться: у даному випадку — про життєвий світ, або про світ життя.

Цілковито неприпустимо, під кутом зору граматики, лексикології й теорії перекладу, перекладати це слово як зрощення або складно зіставлене слово з паратаксичними реляціями. Тут варто зазначити, що зрощення взагалі поширені у німецькій, українській та російській побутовій мові й приваблюють своєю експресивністю. Наведу приклад: «das Mit der Tür ins Haus fallen» перекладається як «увірватися в дім», а дослівно — «впасти в дім разом із дверима». Такі слова — святковий стіл для перекладача та інтерпретатора, бо дають повну свободу творчості, особливо якщо йдеться про термінологічні неологізми, майстром яких був М. Гайдегер. Їх інтерпретація слугувала для учнів цього великого філософа своєрідним кодом допуску до потаємності його мислення. Як свідчать його учні, він негативно ставився до таких вправ з їхнього боку. «Тут не гайдегерують!» — ось так у зародку міметичної герменевтики придушувались спроби імітації термінологічної творчості «короля у країні мислення» (докладніше про це див.: [Мартін

Гайдеггер, 2002]). Не менше клопоту завдають перекладачеві копулятивні складно зіставлені слова (*Kopulativkomposita*), що мають семантико-паратаксічні реляції. Хоча між словами тут вже не майорить обмежувальне *s* — знак семантичних реляцій через керування; їх перекладають або на зразок останніх — через атрибутивну семантику (*Kindergarten* — дитячий садок), або через поєднувальну голосну *o* — *Weltanschauung* — світогляд.

Але повернімося до формально-лексичного аналізу слова *Lebenswelt* як нормативно-аргументативної легітимації варіативності його перекладу. На її підставі не можна перекладати *Lebenswelt* як «життєсвіт», бо тоді у перекладі німецькою треба було б або заплющити очі на невідповідність оригіналові, свавільно замінити схематизм розуміння його семантики німцями на припущення, що саме так його задумав Гусерль, але не спромігся висловитися більш адекватно. Зворотний переклад терміна «життєсвіт» німецькою, якщо не брати до уваги його конвенціоналізм, який вже застосовується далеко не в гусерліанських контекстах, треба буде робити через німецькі неологізми, до яких ще ніхто з німецьких філософів не спромігся додуматися, а саме: через паратаксічні лексичні реляції на зразок гібридів «*Lebenswelt*» чи «*Lebe-welt*», які суперечать не тільки логіці німецького словотворення, а й установленому у філософії розумінню поняття «світ», який принципово залишається за межами будь-яких реляцій, окрім тих, що сам встановлює. Якщо *Lebenswelt* ми перекладаємо як «життєсвіт», то *Naturwelt* (світ природи), за цією логікою, треба перекладати як «природосвіт», *Tierwelt* — як «твариносвіт», а *Modewelt* (світ моди) стане «модосвітом». Ці лексичні монстри, наче анаконда, намагаються проковтнути світ, який застрягає у горлі. «Життєсвіт» — це кінець світу по-українськи.

Такий переклад слова *Lebenswelt*, що став досить поширеним у вітчизняній філософській літературі, почасти спровокований тим, що в українській мові так само, як і в німецькій, існують складно зіставлені слова з різними реляціями, а також зрощення. Останні так само, як і копулятивні складно зіставлені слова (*Kopulativkomposita*) з паратаксічними реляціями на зразок любов-ненависть, душолюб тощо, на перший погляд, справляють враження «більш українських». Справді, в українській мові зрощення та копулятивно складно зіставлені слова є дуже поширеними. Наведу як приклад хоча б запорозькі прізвіща — Крадожон, Незабудьбатько, Твердохліб тощо, але вони не мають властивостей реляцій керування, тобто не вимагають відповідних відмінків і не належать до *Rektionskomposita*, яким є слово *Lebenswelt* — життєвий світ.

Відомий німецький дослідник цього поняття Г. Фігал нагадує, що вперше це слово введено в обіг Г. Зимелем для пояснення основних положень своєї соціології культури, а після смерті Зимеля це поняття вживає в одній зі своїх лекцій М. Гайдегер [Figal, 2007: S. 7]. Не зайве зазначити, що аналіз смислів цього поняття Г. Фігал починає зі слова «світ» (*Welt*) і лише потім переходить до аналізу слова «життя» (*Leben*), дотримуючись лінгвіс-

тичної логіки цього словотворення та наукової культури філософії (*Wissenschaftskultur der Philosophie*). На дефіцит останньої, зокрема й у перекладах, скаржить президент німецької філософської спілки Ю. Ніда-Рюмелін [Die Wissenschaftskultur, 2007: S. 32–33].

У новітній феноменології (Б. Вальденфельс) та феноменологічній соціології *Alltagswelt* — повсякденний світ та *Lebenswelt* — життєвий світ вживають як синоніми, що вимагає перекладати їх за однією схемою [Waldenfels, 2015: S. 314], а саме — як життєвий світ. Ще більш вагомим аргументом на користь цього є дослідження, присвячені життєвим світам різних професійних груп. Так, З. Кракауер аналізує життєвий світ службовців (*Die Lebenswelt der Angestellten*). Н. Дайтельгоф — життєвий світ дипломатів (*Die Lebenswelt der Diplomaten*), маючи на увазі їхній триб життя [Deitelhoff, 2006: S. 126].

Деякі міркування хочу також висловити і щодо перекладу терміна *Mitwelt* як «спільносвіт». Переклад похідного слова, тобто утвореного за допомоги префікса *mit* (з-, спів-), не можна, з лінгвістичного погляду, здійснювати за допомоги складно зіставленого слова з паратаксічною реляцією, особливо там, де філософське поняття «світ», що має метафізичний або принаймні метатеоретичний статус, поєднується з повсякденним «спільно» на рівних правах з відповідною семантикою. Ліпше, на мою думку, було б це слово перекласти як сумісний світ, або світ співіснування, що маніфестує комунікативну полемічну співприсутність, притаманну семантиці цього похідного слова. Річ у тому, що терміни *Mitmensch* та *Mitwelt*, запозичені з побутової мови освіченого німецького середнього класу, були свого часу перенесені у площину феноменологічного аналізу відносин між людьми. Зокрема, це було запропоновано у 1928-му в дисертації К. Льовіта «Індивід у ролі співлюдини», що слід було розуміти на зразок співмешканця в комунальній квартирі, яку принципово неможливо приватизувати. Тут конгруентні терміни *Mitwelt* та *Mitmensch* комплементарно застосовуються для відповідних описів співіснування і співбуття, зокрема для аналізу екзистенційної зустрічі. В останні роки посилюється інтерес до цієї праці, де пояснюється семантика цих соціально-антропологічних термінів, які згодом набули широкого вжитку в німецькій соціальній філософії. Моя кандидатська дисертація була присвячена соціальній філософії К. Льовіта, де аналізуються його термінологічні інновації (Київ, Інститут філософії АН України, 1980). Щодо семантики цих термінів мені при роботі над дисертацією пощастило проконсультуватися у філологів та філософів, що близько знали К. Льовіта (Г. Цезар, Г. Розендаль та Г. Шуфенгауер). За їхніми свідченнями і згідно з контекстуальним аналізом, Льовіт розумів співлюдину як співмешканця у просторі буття один з одним (звідси — термін *das Miteinandersein* (співбуття з іншими), яке є еквівалентом *Mitwelt*). За логікою Льовіта та його однодумців співсвіт — це не світ у спільній власності, а такий, що колонізує людину разом з іншими співмешканцями у її просторі, який інші вважають своїм і висувають відповідні домагання. Розкриваючи зміст категорії *Mitwelt*, Льовіт

підкреслював, що це «сумісне життя у суперечках». З огляду на таку історію цього поняття, його можна перекласти як світ сумісного життя з іншими. Безперечно, описовий переклад передбачає інші варіанти, але за умов непопушності та збереження семантичної незалежності категорії «світ», що є принциповим у німецькій філософській традиції.

На останок хочу звернути увагу на застосування практик перекладу в навчальній роботі зі студентами, що вивчають філософію. Німецькі колеги успішно практикують цей вид дидактичних практик. На їхню думку, робота з іншомовними філософськими текстами, навички їх перекладу сприяють глибшому засвоєнню матеріалу, зануренню у проблематику, розвитку критичного і самостійного мислення [Blum, 2015: S. 58, 60]. Перекладацька діяльність корисна не тільки для студентів, а й для викладачів як ефективний вид філософської самоосвіти впродовж життя, що відбувається у інтеркультурній фаховій комунікації і дисциплінує мислення.

ДЖЕРЕЛА

- Martin Gaiddeger* очима сучасників / Відп. ред. Л. А. Ситниченко; пер. з нім. М. Д. Култаєвої. — Київ, 2002.
- Biemel W. Heidegger*. — Hamburg: Rowohlt, 1973.
- Blum R. Übersetzen als Mittel der Philosophiedidaktik // Information Philosophie*. — № 2, Juni 2015. — S. 56–60.
- Deitelhoff N. Überzeugungen in der Politik*. — Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
- Die Wissenschaftskultur der Philosophie ist gefährdet. Ein Gespräch mit Julian Nida-Rümelin, dem neuen Präsidenten der deutschen Gesellschaft für Philosophie // Information Philosophie*. — № 1, März 2009. — S. 28–33.
- Engel U. Deutsche Grammatik*. — Heidelberg, 1988.
- Figal G. Lebenswelt und Welt der Dinge. Über die beschränkte Möglichkeit, in der Welt zu Hause zu sein // Information Philosophie*. — № 5, Dezember 2007. — S. 7–15.
- Löwith K. Individuum in der Rolle des Mitmenschen*. — Freiburg: Alber Verlag, 2013.
- Römer Ch., Matzke B. Lexikologie der deutschen Sprache. Eine Einführung*. — Tübingen: Günter Narr Verlag, 2004.
- Waldenfels B. Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. — Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015.

Марія Култаєва — доктор філософських наук, завідувачка кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.
